

SUDĖTINIS SAKINYS—BENDRI DALYKAI

Sudėtinis sakiny yra sakiny, kuris tenkima šias sąlygas:

- (i) į jo struktūrą įeina mažiausiai du elementarūs sakiniai, t. y. mažiausiai dvi predikacinės struktūros su veiksmažodžiu (arba kvazi-veiksmažodžiu, žr. xxx) ir jo argumentais;
- (ii) vienas arba keli iš šių elementarių sakinių gali būti suvokiami kaip atliekantys gramatinę funkciją kito — pagrindinio — sakinio struktūroje. Pvz., šiame pavyzdyje šalutinis sakiny *kad Žaliukas pilnas rūpesčio* atlieka pirmojo sakinio veiksmažodžio *pamatė* tiesioginio objekto funkciją:

Vieną vakarą ir pelėda pamatė, kad Žaliukas pilnas rūpesčio.

Jurgis Jankus, 1997, DLKT

Pagrindiniame sakinyje atliekama funkcija gali būti trejopa:

- (i) pagrindinio sakinio sudėtyje esančio žodžio (veiksmažodžio, daiktavardžio,rieveismio...) komplementas (komplementinis sakiny);

Kyla įtarimas, kad sapno tęsinį jūs pats sugalvojot.

Jurgis Kunčinas, 2000, DLKT

(daiktavardžio įtarimas komplementas)

- (ii) pagrindinio veiksmažodžio modifikatorius (aplinkybinis sakiny). Modifikacijos aprėptį dažnai sunku tiksliai nustatyti, pvz., sunku nearbitraliai apibrėžti, ar kiek žemiau pateiktame pavyzdyje šalutinis sakiny *prieš išeidamas* modifikuoja veiksmažodį *žvilgtelėjo* ar visą pagrindinį sakinį *dar žvilgtelėjo į šiukšlių kibirą po kriaukle*. Tad terminologija ir klasifikacijos tikslais taikomas apibrėžimas yra kiek sutartiniai ir remiasi tradicija:

Bet prieš išeidamas, dar žvilgtelėjo į šiukšlių kibirą po kriaukle.

Romualdas Granauskas, 2003, DLKT

- (iii) pagrindinio sakinio žodžio (ne veiksmažodžio) modifikatorius, kuriame vienas (sintaksinės ir/ar semantinės struktūros) vienetas yra koreferentiškas antecedentui (santykinis sakiny):

Tada nuskriaustieji ieškojo pagalbos ten, kur galėjo rasti.

Juozas Kralikauskas, 2002, DLKT

Paskui prieina prie moteriškės, kuri po liepa prekiauja gėlėmis ir ankstyvomis braškėmis.

Raimundas Kašauskai, 1995, DLKT

Čia pateiktame apibrėžime nėra ribojimų, susijusių su elementarių sakinius sudarančių veiksmažodžių kaitybine forma. Bendra tendencija tokia, kad pagrindiniame sakinyje vartojama finitinė veiksmažodžio forma, bet šalutiniuose sakiniuose dažnai vartojamos nefinitinės formos — bendratis ir konverbai (pusdalyvis, padalyvis). Šią tendenciją iliustruoja tokie sakiniai kaip

Būtų sutikusi [bet kur išvažiuoti ir dirbti bet kokį darbą]. (bendraties sakiny)
 Kazys Saja, 2007, DLKT
Nekviestas svečias Ireną kaltino [pavogus jo kelnes]. (padalyvio sakiny)
 Lietuvos aidas, 1995, DLKT
Viskas praeis, užsimirš, – bandžiau [kiek sugebėdamas] veidmainiauti. (pusdalyvio sakiny)
 Petras Venclovas, 1997, DLKT

Be minėtų nefinitinių formų dar šalutinio sakinio statusą tenka priskirti tam tikroms konstrukcijoms su dalyviais (dalyvių situacija bus detaliau aptarta toliau):

Jis tikino [nieko nežinojęs apie rengiamą konkursą]. (dalyvio sakiny)
 Lietuvos rytas, 2002, DLKT

Ši tendencija turi išimčių. Ir vientisiniame sakinyje vietoj finitinės formos pasirodo nefinitinės, pvz., predikatiniai dalyviai pasirodo evidencinėse konstrukcijose, taip pat kai kuriuose vientisiniuose sakiniuose su tam tikru modaliniu žymėjimu vartojami padalyviai:

Jau jie nebe drauge gyvenę.
 Alė Rūta, 2000, DLKT
Kad tik neapsirikus!

Sudėtinį sakinį praktiškai galima atpažinti pagal veiksmažodžių skaičių. Tačiau į tą skaičių neįeina pagalbiniai veiksmažodžiai: kartu su pagrindine veiksmažodžio forma jie išreiškia vieną predikaciją. Taigi žemiau pateiktuose pavyzdžiuose *yra matę* išreiškia vieną predikaciją, taigi sakiny yra vientisinis, bet *teigia matę* (= *teigia, kad matė*) išreiškia dvi predikacijas, ir sakiny yra sudėtinis:

Vaiduoklius yra matę, žinoma, nedaugelis.
 Vakarinės naujienos, 1995, DLKT
Vieno iš plėšikų rankose jie teigia matę pistoletą.
 Kauno diena, 2001, DLKT

Šis paskutinis pavyzdys, panašiai kaip aukščiau pateiktas pavyzdys su evidencinės reikšmės dalyvine konstrukcija, iliustruoja atvejus, kai dalyvinei konstrukcijai esame priversti priskirti sakinio statusą. Ne visais atvejais tokia interpretacija yra pagrįsta. Dalyviai turi dviejų leksinių kategorijų – veiksmažodžio ir būdvardžio – bruožų; tokia jo interpretacija remiasi faktu, kad jie turi abiejų leksinių klasių morfosintaksinius požymius. Sintaksiškai jų elgesys gali būti veiksmažodinis, kaip aukščiau pateiktuose pavyzdžiuose; tačiau kaip daiktavardžio modifikatorius pavartotas dalyvis elgiasi kaip būdvardis, nors jis gali išlaikyti dalį pirminio veiksmažodinio valentingumo. Dalyviniai daiktavardžių modifikatoriai įvairuoja nuo neišplėsto, būdvardį primenančio vartojimo iki dalies veiksmažodinio valentingumo išlaikančių dalyvinių frazių:

Ir plūstelėjo į šį kraštą keliaujantys pirkliai, puolė kaip piratai naršyti po platybes.

Nijolė Ambrazaitė, 2005, DLKT

Literatūrą, o ypač poeziją, žudo iš kūrinio į kūrinį keliaujantys stampai.

Zenonas Mačionis, 2000, DLKT

Didesnio sintaksinio išplėtimo atveju modifikacinę dalyvinę konstrukciją galima aprašyti kaip sakinį, bet vienodumo dėlei (ypač todėl, kad ribą tarp išplėstų ir neišplėstų konstrukcijų nubrėžti yra sudėtinga) tokios traktuotės atsisakome.

Panašiai šalutiniais sakiniais nevadinsime nominalizacijų, t. y., konstrukcijų su veiksmažodiniu daiktavardžiu. Tokie daiktavardžiai dažnai išlaiko bent dalį veiksmažodžio, iš kurio yra padaryti, valentingumo, taigi nominalizacijos turi tam tikrų sakinio požymių. Nepaisant to nelaikysime jų sakiniais, nes veiksmažodinis daiktavardis nėra veiksmažodis. Taigi tokį sakinį laikysime vientisiniu:

Vaikščiojimas po parduotuves yra savotiškas atsipalaidavimo būdas.

Laima, 1997, DLKT

NUMANOMI SUBJEKTAI

Aukščiau minėtas nefinitinių formų vartojimas šalutiniuose sakiniuose yra tam tikros jų morfosintaksinės redukcijos aspektas: pagrindiniame sakinyje pateikta morfosintaksinė informaciją (laiko, asmens...) gali nebūti kartojama šalutiniame. Kitas redukcijos aspektas yra sintaksinis: pagrindinio sakinio argumentai gali likti neišreikšti šalutiniame sakinyje. Pvz., su finitiniu veiksmažodžiu subjektas dažnai lieka neišreikštas, jeigu jis yra koreferentiškas su pagrindiniu sakiniu subjektu:

*„Jie, paliko mums savo mobiliojo telefono numerį ir pasakė, kad ____; atvažiuos po savaitės,“
– pasakoja Asta.*

Kauno diena, 2000, DLKT

Su nefinitinėmis formomis šalutinio sakinio subjektas daugeliu atvejų išvis negali būti išreikštas.

Šeimininkas kaltino savo svečią [____ pavogus stalo įrankius].

Lietuvos rytas, 2002, DLKT

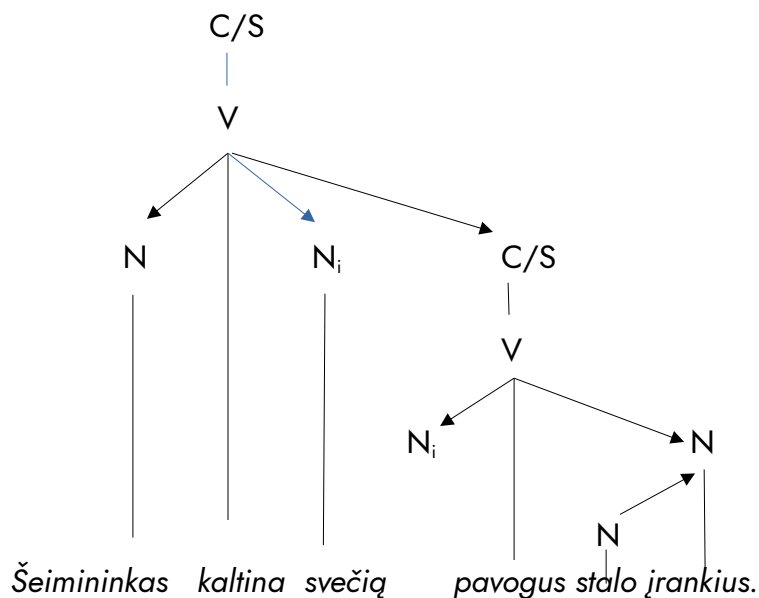
Ji įkalbėjo Kristupą [____ ją tenai nuvesti], o jis, žinia, negalėjo nieko jai atsakyti.

Saulius Tomas Kondrotas, 1996, DLKT

Tuomet šio subjekto referencijos nustatymas priklauso nuo pagrindinio sakinio predikato semantikos ir argumentų struktūros. Numanomo bendraties subjekto interpretaciją lemiantys principai vadinami subjekto **kontrolės** principais. Jeigu sakoma, kad pirmame iš ką tik pateiktų

pavyzdžių veiksmažodžio *pavogus* subjektas interpretuojamas kaip sutampantis su pagrindinio sakinio objektu *svečių*, sakome, kad jis to objekto kontroliuojamas.

Nors numanomas subjektas sintaksinės reprezentacijos neturi, struktūros medyje žymime sintaksinę poziciją, kurią veiksmažodžio argumentų struktūra atveria atitinkamame vientisiniame sakinyje, ir kuri šiuo atveju lieka neužpildyta. Jeigu numanomas subjektas kontroliuojamas pagrindinio sakinio subjekto arba objekto, koreferentiškumas žymimas koindeksavimu.

Čia pateiktas pavyzdys yra griežtos kontrolės atvejis: numanomo subjekto referencija visiškai sutampa su objekto *svečių* referencija. Be griežtos kontrolės galima dar išskirti dalinę arba paskirstytą kontrolę:

Algis, pasiūlė Rolandui_j _____{i,j} plaukti kartu, ir tas sutiko.
Irena Buivydaitė, 2001, DLKT

Skiriame dar apibendrintą, arba arbitralią kontrolę:

Psichologė rekomenduoja ____ kuo mažiau priekaištauti ir kalbant su vaiku žiūrėti jam į akis.
Tavo vaikas, 2003, DLKT

IŠKELTI SUBJEKTAI

Iškėlimo (angliškai *raising*) sąvoka taikoma apibūdinant tam tikrus sudėtinius sakinius, kurie iš pirmo žvilgsnio primena kontrolės konstrukcijas. Šalutinio sakinio nefinitinė forma (bendratis, konverbas) čia taip pat neturi išreikšto subjekto, bet šiuo atveju subjektą atitinkantis argumentas pasirodo pagrindiniame sakinyje.

Įsitempęs laukiau atsitinkant kažko baisaus, neapibrėžto, [...]
Kęstutis Zubka, 1998, DLKT

Pirmame pavyzdyje veiksmažodžio *laukti* objektas yra įvykis (*kažkas baisaus, neapibrėžto atsitiks*), o antrame kalbama apie situacijos, kai indeksai kyla, pradžia. Argumentai *kažkas baisaus, indeksai* semantiškai priklauso šalutiniam sakiniui, bet sintaksiškai pasirodo pagrindiniame. Tai matyti iš linksnio formų: kilmininkas *kažko baisaus* valdomas pagrindinio sakinio veiksmažodžio *laukti*, o vardininkas *indeksai* motyvuotas to, kad šis argumentas, nors semantiškai bendraties *kilti* subjektas, sintaksėje pasirodo kaip veiksmažodžio *pradėjo* subjektas.

Iškėlimo terminas perimtas iš transformacinės generatyvinės gramatikos, kur operuojama iškėlimo transformacija – priklausomojo sakino subjektas iš šalutinio sakinio iškeliamas į pagrindinį sakinį. Sintaksinės transformacijos prielaidos čia neperimame; vietoj to tik konstatuojame sintaksinės ir semantinės struktūros neatitikimą – semantiškai šalutiniam sakiniui priklausančias argumentas sintaksiškai pasirodo pagrindiniame.

Teikiant iškėlimo konstrukcijų sintaksinę schemą, struktūros medyje žymime tiek poziciją, kurioje „iškeltas“ elementas faktiškai pasirodo, tiek šalutinio sakinio veiksmažodžio atveriamą junglumo poziciją. Iškėlimą rodo pertraukta linija.

